

8149

ÅNGERMANLAND

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Bjurholm

Johansson, Hedvig, 1935

Svar på ULMA:s frågelista 19 Nödbröd

31 bl.4:o

8149

Exc.0SD

19 Nödbrod

De missväxtår hoss oss, som berott på kyla och frost, kallas svagår, och de, som berott på torka, kallas torår. Någon gång hörde man fäderna även tala om oår och menade därmed dåligt eller klent år.

När våra fäder berättade, att det varit sju svagår i rå (efter vart annat), mente de, att sju år i rad frös säden bort, så att i stället för riktigt horn blev endast fuset och lätt horn, som de kallade slöja. Numu i dag kallas här omogot och smalt horn slöjhorn eller slöja.

År med fullt mogen och god skörd kallas goår. Vid regniga sommar kunde säden förstås genom en slags

Ångermans
land,
Bjurholm

Landsmålsarkivet Uppsala 8149
H. Johansson. 1935. BJURHOLM
ÅNG.

2 nöta i kortegen. Den kallades racka. 19
 Men bli särskilt i legåna bruna,
 lätta och utan mat i ägna knäro
opp. Därför kunna är med reyniga
 somrar räknas ibland som dåliga el. sämre
 är fast ej egentliga svagår.

T. Bjurholm funnos ej sockennagasi-
 ner, utan var och en, som ville spara
 på säd till nästa år, fick ha hand
 om den själv antingen i håbriä eller
 i matboa, ej i tunnor utan i låror.
 Säden fick ej ligga för tjockt lagrad,
 och man skulle e som oftast söra
 om i hornlårn, så att ej säden
 vid fuktig väderlek dongä ihop. (möglas
 des)
 Bröd med fangforän i kallades svagårs-
brö. Bröd av rent mjöl även grovt säf-
 dant kallades gobriä (godbröd)

3. Swagarsbrö blandade man bark, halm, 19
 islandslav och granlav; dock endast i ^{Ängermanland}
 när man ansåg sig trungen därtill. ^{Bjurholm}
 Efter en del swagar var familjefadern U L M A
 skrämd, så att han, om han hade acc. 8149
 stor familj, även fast det blivit gott 1935
 år, blandade litet fångforår i brödet,
 för att det säkert skulle räcka,
 om händelse nästa år bleve swagar.
 Men 1866-1868 voro nog de sista år
 man åt barkbröd i vår socken.

Var det out om foder för kreaturen,
 sads det, att man tradd int stell
 eller hå' var slut på stell. (Att ge kråka)
 Men kunde det sägas, att man tradd int.,
så att han stelled fram.

Tot. för nödfoder sade man även här fångforår.
 Hjälpfoder a. t. ee lov räknades ej dit.

4. Horna i svultet tillstånd såges vara bensvaga, som än risgrån, som än risrågå, som ä skrakana och ibland vär ä bara rompan. (magra kor)
 Hjälpfoder åt kreatur var löv, enris, rönnskav, lav och renmossa. Nödfoder bestod av bark, kvist och hästgödsel.

II Bark.

Fall - granbark och någon gång björk-
 bark användes som födoämne för män-
 niskor i nöd-tid. Rönv - asp - och sälj-
 löv togs åt korva, vide - björk och
 al - löv togs åt fåren. Dessutom togs
 åt får o getter ungtall, tallstrunt (skott)
 och granlav.

Till mat tyckte man bäst om bark från
 ungtall. Påri bark kallades forån.
 Granbark togs även för att säljastill

61 garware. Granlös (bark) togs att lägga på tjärdalsbottnen. Man gick i nödtider i skogen och to barkän, eller tog man forän (av tall) eller också tog man lospän (av gran ö tall) Forän ö lospän (barken) togs om senvarn, (våren) då treå sava. Med antingen tjäckla eller också korän undersökte man, om träden sava och således släppte barken. Korän var en tillvässad granstav med vilken man stötte mot barken på en trädstam snett uppåt för att se, om trädet höll på släppa barken (sava). Släppte barken, så att man fick lös den från stammen, sade man ibland sava talln. När fäderna skavd, togo de bark från lövträd till mat åt kreatur, särskilt då åt kor.

6.

III Barkens insamling o' bekvant.

19

Groove bark, yttrebark, som man frasa bort med yxan, kallades frasbarkän och den lämnades efter i skogen. Innerbarken kallades forän.

Tallen kallades på den tiden ej fure, utan med forän eller furem menades barken, som skulle bli människoföda. Att taga tallbark kallades att ta lopen, (löpen) sava talln ä ta bärken.

Vart och ett hushåll följdes i loppskogen. I många hem var endast husefaderen den enda vuxne, som gick, annars var det hans barn, som hjälpte honom, och som jag hört, voro dessa många gånger uthungriga, ja, matta av hunger. Bark- eller loppstagningen skedde om våren.

7 Barken, malad, gav rikligt med mjöl.
När man frågar de gamla, huru mycket
tall, som behövdes, säga de: Det be-
roddes så mycket på familjens storlek.

Älmg - *fåg-tall, sådan där gröntall ^{*godign} ^{flyttbact}
tog man häruppe, ty den hade ej
så tjock och grov ytterbark s.k. flår.
Den hade den ej heller så besk smak
som den gamla tallen.

(Om huru man prövade trädet är sagt i st II.)

Som redskap med sig i skogen hade
man kniven, yran, skavarn och nå-
gon gång tjäckba. Skavarn var en
större starkare kniv med något vikna
skaft åt begge sidor. □ Med ska-
varn fick man bättre bort ytterbarken
än med yran. Först fälldes man ju
trädet med yran förstas, då ju ej

8 såg fanns på den tiden. All skog och
 all ved avskyrades eller, som de gam-
 la sade, fyråra a (av) vå yka. (man bort
 Sedan trädet fällts och kvistats, skorde
grov-barken och man med kniven eller ykan uppskars
 en rand i ⁱⁿ barken in mot veden.
 Om trädet riktigt sava, föll barken
 av medsamman, eller skog man lös
 den med hjälp av händerna.
 Tog man bark rätt tiden, frangnä (= föll)
 den bort av sig själv. Barkstycken
 kunde vara långa, som hela stocken
 eller också kortare omken tre alnar o.s.v.
 Med skavor menas nog flagan eller
 grov bark som togs bort, med bark-
löpen både ytter och innerbark, som
 man ännu lägger under en tjärdal.
 Med löp menas nog innerbark av vilken

Erel. 19

Landsmålsarkivet Uppsala 8149
H. Johansson. 1935. BJURHOLM
ÅNG.

9 mjöl skulle beredas. Lopån rullade man en och en ihop som till en krabb med sava sidan inåt, till dess man fick svegabota full. Man bar ihop lopån med hjälp av svegan till vissa högar lämpliga att lasta vidare på (för) hast eller på dragstötting. De avbarkade stammarna kallades *lop- *fler- *läjan eller *skävläjan och användes talsf. till ved, sedan de torkat. Tog man bark endast en bit uppsför stammen, fick trädet stå kvar och torka i rot. Man flädde ej av barken på solsidan endast, ty då skadade man trädet i växten. Hos oss lämnade man ytterbarken i skogen. Man arbetade med käckla, (tjiljud) yea och skavarn för att få bort grovbarken och slippa dra den hem med sig.

x ent.
läga

10. Barken torkadels vid vackert väder ute i hässjor eller över tall och gran-grenar nära gården, vid regnväder i bästuger. Sedan den blivit tor, skulle den sonderstötas och fört sedan den sonderstötts något, skulle den läggas i blöt i hett vatten eller lut, så att kådsmaken togs bort. Sen skulle den än ytterligare sköljas och vattläggas. Man brade den i tunnor och säar, byttor och laggkäril. När man för andra gången torkade den, hände man, om det var brätton, ta grytor, vilka man eldade under, till hjälp. Det skall ha bränt, att mor sagt till sina barn, som stått och sett på, att barken för andra gången torkat: "Da stå på n go haum nu bänar" ^{av en} ^{76a}

11. Hä jä ska få maten. (smart)

När man börja behandla barken, togs det grävsta till kreatursföda.

Man kokade det mjukt innan korna fingo det som mat. Barklagen dracks begärligt av djuren.

IV Barkmjöl och barkgrym.

Sedan barken hackats sönder, utlakats och torkats för andra gången då på bastu eller i gryta, flyttade man den i en stor trämortel där den sönderstöttes med en stor träslöt, som å undersidan var försedd med kvivlikrande järn inslagna eller också försedd med hästskospikhqvåna, då ju spikarnas spetsar eller sylar voro inslagna i slöten. Innan man hade barken

19. i morteln bearbetades den med yx-
hammare. Först sedan man haft bar-
ken genom kvarnen, kallades den
mjöl. (barkmjöl) Tyckte man, att
mjölet var beskt, fuk man med
tillhjälp av säar, mjölsiktar och
vatten försöka urlaka det.

Stött, finfördelad bark kokades i
mjölk, och man fick därigenom en
slags grynvälling. Man soga gryna i mjölk.
Skade man någon slags skörd fast
svag sådan, malde man ihop råg-
och kornal, sedan de först hackats
På den svag mat, som annars var
kreatursföda men i tider av nöd,
måste ätas av människor, kallades
fangforän. Sönderstött bark, som ej
förmaldes till mjöl, användes som gryna

13

V Barkbröd.

19.

Bröd bakat av bark eller barkblandat kallades ibland barkbröä ibland grönbröä eller svagäschröä; någon gång svart-bröä emedan det var mörkt.

Glade man inget mjöl att blanda till barken vid bak, försökte man få bröd av endast barkmjöl och vatten, men detta bröd blev så ohällät. (svagt)

att det gick söndert till små bitar vid gräddningen, såtill att kakorna voro mycket små utbakade. Det minsta man röde vid dem med ^{x genus:} grädd- (han) spöru (brödspaden) gingo de i bitar.

Ingalunda voro de goda att äta. De gamla säga, att det ej bara var breskt (bäskt) utan strävt, ^{och torrt} som det skulle vara bakat ur aska.

14. Barkbrödet bakades aldrig i form av
 bullar utan som kakor. Det skall ha
 hänt, att stora lämpliga stenar
 med ungsliknande gap använts som
 bakugnar. Gustav Jans mor här i byn
 minns, att Ok Säms i Öreström (en
 by norr om kyrkbyn och på andra si-
 dan Öre - ålu) hade använt en stor
 sten till bakugn. För att få ugnen stör-
 re hade man byggt till ugnens fjärre öre
sida med mindre sten, d. s. k. jerns.
 När jag som fjortonårig flicka följde min
 äldsta farbror (Jan. Jansson d. y) med
 ett par hästar på sommarbete till
 en by, (enstaka by) Forsnäs, visade han
 mig under vägen dit en stor sten
 med ungsliknande gap fast ej så stort
 som i en murad bakugn. På-n hä-n

15 sten" sa han, "ska dam ha baka brö" 19
för-gammalt."

För att giva degen seghet, blandade man, om man kunde och hade till hands, stöpsan med islandslav, som då blev ett slags klister. Man krusade aldrig ut barkbrödet något, ej heller gjorde man väfflor ^{ur} furegren och mjöl. Man kokade välling av sant. Jäst tillsattes ej.

Barkbrödet bakades aldrig i stora stöpar utan i små, och det förvarades i någon tom lår eller ti bröhillla ti boe (method.

Barkbrödet ansågs ha litet näringsvärde. Vid minsta ansträngande arbete var man hungrig. Gustav Jans mor sade, att man fick ständigt gå hungrig. En hennes äldre syster Kristina, som ännu lever, brukar påminna om nödåren, när de träffas.

16 "Nennäs du", säger hon till kuma, da ja' 19
vär så hongrä som bän (barn) att ja
vå tonga sleka smokana borti boschläa.
 När systronen på värsidan var ute
 för att skava rönn ätt kreaturen, brue-
 kade de säga till varandra: "Va ha
a vora för nö (d), om vå ha fått äta ass
mat, innan vå för ätt skogs."

Man blev naturligtvis gräde av svag mat.

VI Bröd av andra nödlännen än bark.

Bröd, som bakades av torkad, hackad
 och malad drossa blandad med något
 litet mjöl, kallades drossabroä, och det,
 som bakades av mest sädor kal-
 lades sadabroä. Bröd av mjöl var
gobroä. Bröd av rovfrukter minns man
 ej här. Sv fangforär för människor räknas
 des islandslav vara det bästa och vanligaste.

17 Man kokade det i mjölk till en slags välling. Efter insamlingen skulle islandslaven själjas och torkas innan den användes till mat.

19

Den svälde genom kokningen ut men blev slimskig och snarig så var därför int go ä äta, men hungern var drivfjädern, och då gick det. Håstgödsel och sägsparn ha ej hos oss blandats i bröd eller som nödavrättning, förtärts av människor.

VIII Det grövsta barkmjölet kokade man i mjölk till en så kallad barkvälling. Fast den var bask, grov och mörk, ibland rödbrunnaktig, gladdes sig barnen, när det skulle bli mat utav. Av vilt, som fångades, togs allt ätbart, reda på, av fisk likadant.

18 Ekorrhott äts så väl torkat, stekt och 19
 kokt enbart i stället för bröd som ^{till} sovel
 i köttsoppor.

Ångermanland

Bjurholm

VIII Bark som foder åt kreatur.

Under nödåren lade man sig icke till U & L A
 med gris. Man fick gripa till löv, ren - acc. 8149
 mossor och rönskäv som hjälpfoder 1935
 åt sina hästar och kor, getter och får,
 samt kokt grov innerbark, tallstrunt,
 kvist av lövträd och hästgödsel som
 nödfoder för kor och getter. Fören ut-
 fordrades ofta med granlav ända in
 i min barndom. Således var granlavet
 ett hjälpfoder för småfa (får o getter)
 Tidigt om våren medan ännu snö låg
 kvar fingo fäderna under nödåren ut
 i skävskogen för att skäva rönn och
 även asp (rönskäv o aspshäv) att med.

Landsmålsarkivet Uppsala 8149
 H. Johansson. 1935. BJURHOLM
 ÅNG.

Frgl. 19

19. hjälps av skivå fo fram eller stell
fram dell ha vart grönt. Håsten
 räknades klara sig på bar mark
 så fort hunden hördes surra, om
 nöd var förstas. Hommern = Hommän
 låter en del år höra och visa sig
 i slutet av april (hos oss).

Rännarna fälldes med yean, såg fanns
 ej. Fanns det körväg från skavskogen,
 och hade man häst i hemmet, hörde
 man fram rännstammarna till hem-
 met, och skavde dem där, ibland till
 och med vid brasan inne i det sto-
 ra köket. Var det gott väder, höll man
 till ute på gården. Höll man till
 inne, hade man huggit opp trädet i
 lämpliga stycken och kvistar.
 Fanns ej väg i skavskogen eller hade

20 man ingen häst vid gården, fick man
 allt draga ihop först i större högar
 i skogen och sedan ~~ur~~ dessa till hem-
 met, där man skavde rönn med kniv.
 Bäst var att passa skaran, (skarsnö²)
 om man skulle dra hem rönnstolarna.
 Man gick då tidigt upp, om man,
 som man sade, skull dra på ska-
ran. Personer utan häst ¹ drog även ² på skaran. * vanligt
 uttryck
 vid om morgnarna ² på skaran.
 Hade man långt till skavskogen
 och till var utan häst, fick man
 bereda sig på sitta i skogen och
skåva rönn. Det var under sådant
 arbete ryssen klagande sagt till var-
 andra: Om man da passom fått äta
så mätt, inman hä bar i ätt skoks!
 Latt man i skogen och skavde, brukade

21 man tända upp eld och sätta sig på låjån (lågor = fällda, gamla trädstammar) under arbetet. "Värst var," säger Gustav Jans Suna, "att man brände sig på ena sidan av kroppen och fros på den andra. Litet med kläder fanns det att ta på sig.

Man skavde med kniv eller också med ^{x ungefär halv lie} ulistomp lindad med en trasa i ena änden. Den lindade delen utgjorde handtag. I lövskogen om hösten använde man även en sådan liebit samt sjäran att hacka fort av lövkvistarna med. — En ~~hög~~ bark räknades lagomt för en gång åt kon. Värmdes man på barken, dracks även lagen begärligt av kreaturen. Nämn- och aspshav samt särskilt asplöv

22 räknades som särskilt kraftigt och gräddbildande foder. Man gav ej kreaturen enbart rönnskav för dagen, utan man fick lov ställa så, att annan föda också ingick i utfordringen, annars mädde djuren illa. (sto illt) eller int bra på så)

Delvis bars skavet, delvis ~~drogs~~ det hem ur skogen, när det ej passade använda häst.

IX

Som hjälpfoder gav man getterna ungtall och om våren tallstrunt (nya ~~tallstrunt~~) och även lov från gamla granar. Lag av kokad enkvist gavs åt kalvar som dreck (drick³surugat) i st. f. mjölk. På småningom fick man vänja kalvorna med sådant, annars slutade det illa.

23. Fällöv rävsades ihop särskilt vid hemmen, löv från stora aspar och rönnor samlades om hösten in någon port eller lada för att om vintern blandas med hömull, ^{renmossor} sörpa och sväru, ^{stjälkan} (ur hästkrubban) om sådant fanns, värmas på och givas korva som morgonfoder. När man gav korva värminga, rök hetångan kring den kalla lagårdsväggen, och luften uppvärmdes.

Var och en ko fick sitt änmär (änbar) värming före mjölkningen ibland, ibland efter mjölkningen. Olika i olika hem. Löv ansågs ej som nödfoder utan som hjälpfoder. St. fåren togs lövet i form av kärvar. Min far berättade, att han som barn tog ända till hunnra kärva på dagen.

24 Lövkarvarna hässjades opp i tönnda (tommas) höhässjor, vilka man stängde omkring tills lövet var torrt; sträcklöva, som korva skulle få, hemforslades till gården, där man antingen tönnde inop det ute på marken till en dyscha, vilken man tvittade och rörde eller, som man sade, tvittä å rok an-var gang, delläs hä vart torrt, eller också tog ^{man} det in i sommarköket, och lät det ligga på golvet, tills det blev torrt. Med fötterna sparkade mest barnen om lövet, så att någon häv (räfsa) behövdes ej för det lövet, när det skulle omvöras.

På som barnen på den tiden kunde leka med de runda asplöven, kunna ej nutidens barn leka. Med tänderna

" slog ut med räfsa som vid häst.

25 beto de i det gröna friska aspbladet 19.
och, som de sade, krusa ut ä med
vackra mönster. Mor lärde oss det
samma. Man nek först aspbladet
antingen i fyra eller sex delar, och
sen bet man bara lagomt och försökte
få fram de vackraste mönster.

På roligt blev det i stugan, när far
kom med den friska lövsäcken.
Men tung var säcken, och packad
var den, och i svegan var den då
buren åtminstone någon bit, ibland
till och med fraktad i båt över ån
och buren i svegan offär helä
Brättäkern opp dell byn.

Nenlar samlades ihop till s. k. stabba
i skogen fastbundna vid någon gran.
Man tog granstavay, kvistade och spetade

26 den, samt satte den i ring nedstam- 19.
 pad i backen, innan marken frösom.
 hösten. Ringen av stavan var av en
 tummas vidd, och övre kanten av sta-
vara var kopfast genom viden björk-
 vidja, även den böjd eller gjord i
 ringform. Staxvara som bildade stäbbans
 yttre kanter hette sprasslån.

När jag frågade G. Y^m varför det hette
sprasslån, svarade han: "Ja, vå gätt
fäll nanting kall-ä."

Sprasslån fylldes med renlav och
 lämnades i skogen till vinterföret,
 då man högg av stäbban vid bac-
 ken och lade den sin i hörkrindan
 för att hemforsla den. Man hade flera
 stabbar i närheten av varandra.

En stable i sänder bars in i ladugården att tina opp...

27 Ljungen eller rasperisä räknades 19.
 som nödfoder för hästen. Det samlades
 ej in här, utan, om man var alldeles
 utan mat för hästen tidigt om våren,
 släppte man honom att då livnärta
 sig med ljung, lingonris och mossor.
 Dock var det ju endast i tider av nöd,
 sådant förekom.

Hästgödsel var likadant endast ett
 nödfoder åt korva, och, som jag
 hörde min far berättade, användes
 (des) den ^{som sådant} mera i fjällbygden än hos oss.

Många gånger ha sänghalm fått till-
 gripas som kreatursfoder hos oss. —

G. J^m sade, att deras föräldrar hade
 talat om sju svagar i rad, men
 de visste ej årtalen. Samma uttryck
 har jag också hört av mina föräldrar.

28

X Minnen från nödår.

19

Som minnen från nödåren 1866 - 1868
berätta många gamla personer i vår
socken, att Bjurholms ^{socken} fick för utdelning
till de mest nödställda sig tillsänt
s. k. mjölmattor, troligen av staten.

Mjölet i dessa mattor, som också kal-
lades ryss-mattor, var emellertid lik-
som sjöskadat och möglat. (angr. av mögel.)

När mattorna vägdes sönder, fanns det
stora möglade klumpar i mjölet.

Det oaktat tog folk mjölklimparna
och åt, som om de fått något riktigt
gott. Man kom dragandes från socknens
alla hörn med kalkar och drögår,
och alla gladdes över det goda mjölet.
När man kokade gröt av det, tycktes
man få smaka go-gröta.

29. G. J^{ns} hustru, Anna, minnes, att hen- 19
nes farfar låg för döⁿ och dog även under
 ett av svagaren. Vad barnen särskilt fäste
 sig vid ^{och blev} som minne från hans döds-
 bädd var, att deras farfar var så
 glad att få dö.
 "Vä ja' är glä', att få fara häri
 från, sa gubben, ä' få ^xlem' än här ^xlämma
 gamm-våka." "Hena är ä' ju nu så
^xfälet, då vä int' ha mat'n. ^xfarligt.
 Ä' så vak ä' ju ^xen minner" som ät." ^xen mindre
 i räkningen

Bjurholm i januari 1935
 Hedvig Johansson

P. S.

Uppgifterna om nödbrod är hämtade av torparen Gustav Jansson och hans hustru här i kyrkbyn. De ha båda två i livligt minne nödåren 1866 och 67 och minnas mycket väl, hur man förfor med barken för att av den få mat.

* Gust. Jansson är född 1852 och ^{xi i Slät-} hans hustru Suna är 1858. i Öreström. ^{mark}

— Papperet tog dock slut för mig,
 därför jag hoppas få mig mera
 tillränt, och vill jag då fortsätta skrivningen.
 Bjurholm d. 22 Jan. 1935. Hedvig Johansson.

31.

Förlägg till frågelista 19 Nodår.

Orden goff, gofft och goffyll ha samma betydelse. En gofft är ett handmått. Om man med begge händerna på samma gång och mot varann ^{förda} griper t. ex. grovt mjöl, som skall ösas eller lyftas, har man tagit en gofft mjöl, om händerna tagits fulla nämligen. Händerna bliva en slag skopa, när man öser gofft el. goffyll.
 Hästen kan få 5, 6 eller 7 goffyll havra (e).
 När korntegen vid regniga somrar får legena (när säden läggersig) och axen i dessa ej mogna utan förbli ofrukta till följd av det mykna regnet, säges det lägga racka i korntegen. Även åboka (halmen) blir urvattnad och lätt samt fönnligt ösvärdlös som foder.

Någon gång säges
goffta ö goffylla

(*gofft
 flutt.)

Racka är ej
 det samma som
 notat.

Landsmålsarkivet Uppsala 8149
 H. Johansson. 1935. BJURHOLM
 Frgl. 19
 ÅNG.